

УДК [904.4:711.61](477-25)«653»

Сергій Тараненко

ПЛОЩІ ПОДОЛУ В КИЄВІ ДОБИ КНЯЖОЇ РУСІ

У статті розглянуто проблему розміщення площ у планувальній структурі Подолу Києва доби княжої Русі. Під час дослідження, спираючись на письмові, картографічні та археологічні джерела як основні, запропоновано місце локалізації головної площі — Торговища. Крім того, висунуто гіпотези щодо розміщення інших площ Подолу.

Ключові слова: Київській Поділ, княжа Русь, площа.

Площі є одними з найважливіших елементів планувальної структури міста. Саме вони, як ядро території (району), задають композиційний тон для вуличної мережі та формування кварталів. За І. Срезневським, *площадь* — «ровное незастроенное место» [18, 907]. «Словник української мови» дає таке тлумачення слова *площа*: 1) будь-яка ділянка поверхні землі, природно обмежена або спеціально відокремлена з якоюсь метою; 2) велике незабудоване місце, безпосередньо зв'язане з вулицями; майдан; 3) базарна площа [4].

Як свідчать писемні та археологічні джерела, Київ XII–XIII ст. посідав провідне місце у внутрішній та зовнішній торгівлі. На його долю припадала значна частка торгового обігу країни [23, 66]. Торгівля зосереджувалася в основному на площах середньовічного міста. Якими ж були площі давнього Києва, скільки їх і де вони розміщувалися — одна з актуальних проблем у вивченні середньовічного Києва. Для відповіді на ці запитання необхідно проаналізувати наявні історичні та археологічні джерела.

Серед писемних джерел у цій проблематиці найбільш відомим є повідомлення німецького хроніста кінця X — початку XI ст. Тітмара Мерзебурзького: „In magna hac civitate, que istius regni caput test, plus quam quadringente habentur ecclesiae et mercatus VIII,...“ [29]. У вітчизняних джерелах запропоновано такий переклад: «У великому цьому місті, яке служить столицею держави, є понад чотириста церков і вісім торжищ...» [22, 171]. У польському виданні коментарів до тексту Т. Мерзебурзького цей епізод описаний так: „...czterysta kościolow I osiem ryńkow“

[27, 235]. Як бачимо, замість «торговища» вживається слово „rynek“. Відповідно до «Словника польської мови», *margowisko* — *торговище* — це місце, де відбуваються торги; *rynek* (ринок): у стародавніх містах — головна площа, що була осередком економічного і суспільного життя [28]. Слово *rynek* походить від німецького *Ring* (дослівно «перстень») і з'явилося на польських землях у зв'язку із організаційно-правовою формою локації, яка надавалася власником земель і базувалася на німецькому праві. Ринок був простором торгового обміну та місцем, де збігалися дороги, що вели до міста. У свою чергу, німецьке *Ring* означало специфічний вид ринку, з розміщенням посередині блоком забудови. Однак німецьким відповідником слова «ринок» у Німеччині був термін *Markt*, або *Marktplatz*. Слово *targowisko* (торговище) або інакше *bazar*, *targ* (базар, торг) мало схоже значення і походило від перського *bazar* — місце організованої торгівлі відповідно до німецького права, яке пізніше впровадили і на польських землях у вигляді магдебурзького права. Ймовірно, у своїй хроніці про ринки у Києві Тітмар мав на увазі саме ринки німецького типу як площі, де збігаються дороги і відбувається торгівля на вільному від забудови просторі, оскільки його інформатори — німецькі найманці — були ознайомлені з відповідною структурою міст у рідному краї.

Звичайно, можна ставитися критично до кількості церков у повідомленні німецького хроніста, але, на нашу думку, інформація щодо кількості площ (торжищ) — вісім є цифрою неокругленою і не великою, а отже, може заслуговувати на довіру.

Існує необхідність проаналізувати можливе співвідношення розміщення площ на Подолі до площ Верхнього міста.

Якщо розглядати Верхнє місто, то тут, на однакостайну думку дослідників, головною була досить значна площа, згадана в літописі під назвою «Бабин Торжок» [1, 23–24]. Дискусія щодо локалізації площі на території дитинця викликала все нові й нові версії її розміщення. Так, М. Берлінський [3, 37] і В. Хвойка [25, 80–94] вважали, що міська площа розташовувалася перед апсидами Десятинної церкви. А. Тихонович і М. Ткаченко локалізували її між Федорівським монастирем та двором Мстислава [20, 10–11]. В. Богусевич розмістив «Бабин Торжок» на обмеженій площі — між західним фасадом церкви і північно-східним фасадом південно-західного палацу [5, 16–8]. П. Толочко локалізував площу майже там само, але дещо на південь від західного фасаду церкви, в районі перехрестя сучасних Десятинного провулка і вулиці Володимирської [21, 197]. У свою чергу, С. Кілієвич підтримала думку про те, що торг не міг розташовуватися на замкненій внутрішній площі, а мав би бути на перехресті доріг, і вважала, що «Бабин Торжок» розміщувався на північний схід від Десятинної церкви [10, 70]. У Верхньому місті, безумовно, могли бути площі й менші за розмірами і менш значимі. Можемо умовно додати до них іще кілька, які могли розташовуватися, наприклад, на Копиревому кінці. У такому разі на Подолі мало б бути не менше п'яти площ.

Нечисленні літописні та письмові дані ознайомлюють нас із сюжетами про площі Подолу. Зокрема, у Іпатіївському літописі під 1068 р. знаходимо такий запис: «...и сотворише вѣче на торговище... и идоша съ вѣча вѣ на гору» [9, 160]. Певно, торговище як базар могло бути в кожному районі міста, але не кожен ринок стає місцем міського віча. Для феодального міста вічеву площу можна вважати, як мінімум, одним із його центрів.

У описі Києва М. Груневегом XVI ст. знаходимо такий опис торгової площі: «... кінець шляху означає місце ринку, який краще назвати малою торговищею, бо він тісний. На ринку стоїть Богородична церква мурована, але мала й стара... Навколо церкви є крамниці» [6]. Це повідомлення вкрай важливе для реконструкції місця розміщення Торговища. Мається на увазі, що згадана церква Пирогощі стояла посередині площі, принаймні у XVI ст.

Сучасні дослідники Києва засвідчують, що на Подолі містився основний торговий центр Києва XI–XIII ст. — «торговище та міська вічова площа» [22, 129]. Саме центральну площу, яка використовувалася для вічевих зібрань, відображено на фрагменті діорами Давнього Києва X–XIII ст. [23, 105].

М. Сагайдак, розглядаючи площу в контексті планувальної структури Подолу, зазначає: «Композиційним центром району стає “Торговище” — торгово-вічова площа, до якої ведуть усі головні вулиці Подолу» [17, 126].

Першу обґрунтовану версію меж ринкової площі висунув П. Толочко. Він спирався на твердження багатьох дослідників історичної топографії стародавнього Києва про те, що Новгородська божниця була збудована новгородськими купцями на території їхньої торгової колонії, яка розташовувалася у безпосередній близькості від подільського торговища. П. Толочко припустив, що «знамените подільське “торговище” містилося між трьома соборами: Туровою божницею, Новгородською божницею та Пирогощею і обіймало площу близько 6 га. Недарма літопис у розповідях про цю торгову площу Києва вживає слово не “торжок”, як Бабин на Горі, і навіть не “торг”, але “торговище”. Якщо спробувати визначити місце торговища на сучасній карті Подолу, то в його межі увійде подільська площа — Контрактова. Остання, немов продовжуючи традиції давньоруського торговища, і в більш пізні часи була торговим центром нашого міста» [22, 136].

З критикою такої реконструкції розмірів торгової площі Подолу виступив М. Сагайдак. Спираючись на археологічні дослідження в зоні Контрактової площі, дослідник доходить висновку про те, що Центральний район був здавна заселеним і навряд чи можна припустити, щоб площа подільського торговища становила понад 1,0–1,5 га [17, 27]. Як варіант, для визначення розмірів площі автор пропонує розглянути свідчення стратиграфії, одержані за наслідками будівництва метрополітену. На північ від Гостиного двору, фактично в межах північно-західної частини сучасної Контрактової площі, простежується різке потовщення гумусованих прошарків культурного шару, які, на відміну від прилеглих ділянок, мають найбільш спресований вигляд. Аналогічна «спресованість» давньоруського шару простежується на профілі в тих місцях, де у верхніх (пізньосередньовічних) горизонтах проходили вулиці та були площі Подолу. Дослідник вважав, що ринкова площа містилася в північно-західній частині сучасної Контрактової площі [17, 28].

За понад тисячолітню історію значно змінювалася конфігурація площі, характер її забудови. Після зруйнування Верхнього міста ордами Батия у 1240 р. саме Поділ набуває значення торговельного, ремісничого й адміністративного центру. Контрактова площа була центром Києво-Подільської планувальної структури, від неї вулиці вели в різні райони міста. Така ситуація, ймовірно, склалася за часів зародження міської планувальної структури. Вважаємо, що у період

розвитку вуличної мережі (X–XIII ст.) ситуація навколо площі не змінювалася.

Найбільш надійними у виявленні елементів плануальної структури є археологічні джерела. Незважаючи на велику кількість стаціонарних досліджень та археологічних наглядів на Подолі — понад 160, його центр можна вважати маловивченим.

На сьогодні відомі такі археологічні розкопки в районі Контрактової площі (рис. 1).

1. *Контрактова площа (1972–1973)*. Стаціонарні археологічні розкопки, проведені у 1972 р., викликали справжню наукову сенсацію. На різних горизонтах вдалося виявити і дослідити 11 зрубних будівель, із яких п'ять (розкопаних) становили житловий господарський комплекс — двір Подолу X ст. Повністю садибу розкопати не вдалося, оскільки площа досліджень обмежувалася розмірами котловану (ширина 18 м). З півдня, а частково зі сходу та південного заходу проходив дерев'яний паркан будівлі, що складався зі вбитих у землю дубових дощок завширшки 16–20 см і був простежений на відстані 25 м. Північні, західні та південно-західні межі визначаються лінією зовнішніх стін зрубів, що розташовувалися по

периметру садиби. Її загальна площа становила близько 650–700 м². Довгою віссю садиба спланована вздовж Дніпра, а в'їзд до неї, вочевидь, містився у західній чи північно-західній частині. Чотири будівлі двору мають єдину орієнтацію, зведені в однаковій техніці й функціонували практично одночасно. П'ята, також зрубна, дещо випадає із загального плану. Вона пов'язується із найбільш раннім будівельним горизонтом і, можливо, належить до початкового етапу формування садиби [7, 49–50].

У 1973 р. археологічні роботи розгорнулися у напрямку північно-східної стіни котловану, де наприкінці 1972 р. виявлено зрубну споруду, точніше, її південний кут. Вдалося розкопати лише південно-східну частину будівлі, північно-західна заходила у стіну котловану. Крім цього, було досліджено ще три господарських споруди. Межі садиби простежити не вдалося. Можна припустити, що її південно-західну межу фіксує паркан будівлі, розкопаної тут у 1972 р., а також залишки паркана, виявленого на рівні одного з верхніх будівельних горизонтів. Садиба витягнута з північного заходу на південний схід щонайменше на 15 м. За керамічним матеріалом

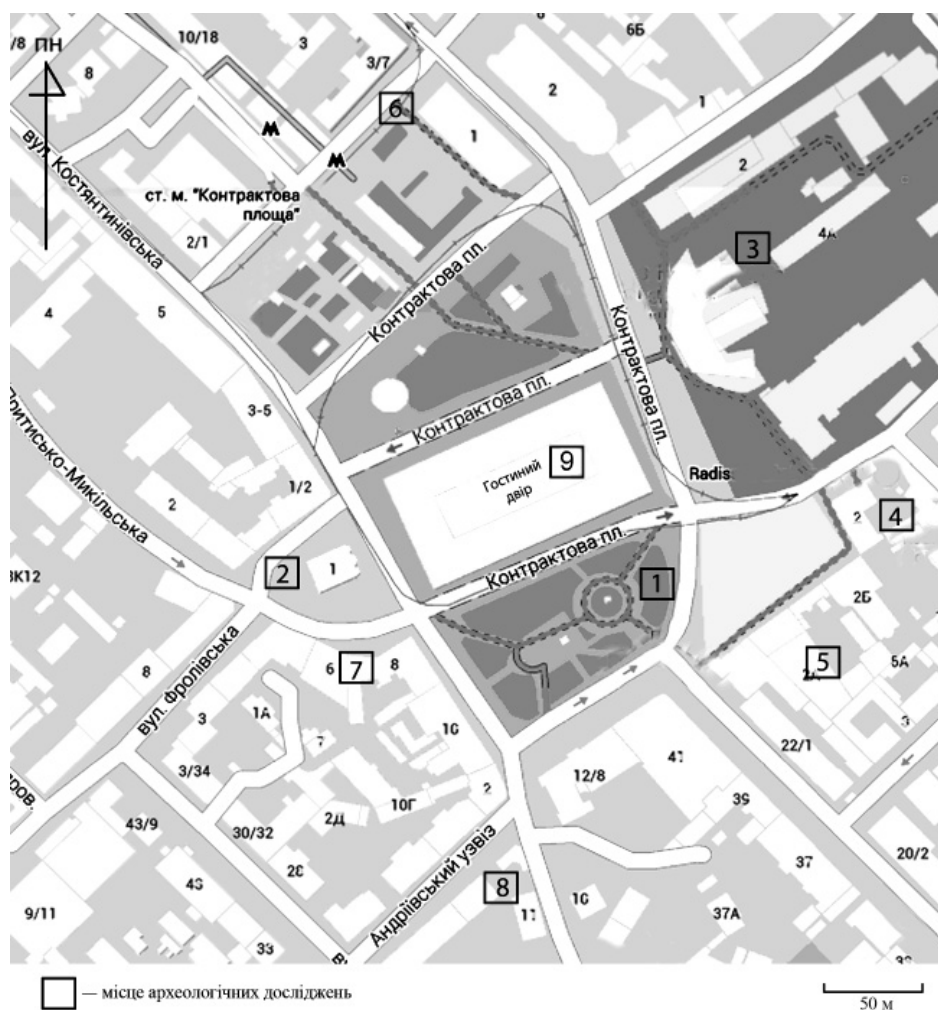

Рис. 1.

та стратиграфічними спостереженнями об'єкти датуються XI–XII ст. [24, 19–22].

Розкопки Червоної (Контрактової) площі 1973 р. виявили цінні матеріали, які переконливо довели, що в цьому районі стародавнього Подолу і в XI–XII ст. зберігався зрубний тип будівель, сформований ще у X ст., а також засвідчили садибний характер забудови. Розміри садиб залишалися незмінними протягом кількох століть [24, 19–46].

2. *Дослідження церкви Успіння Богородиці Пирогощі (1976–1980, 1996)*. Від давньоруських часів Успенська церква була головною соборною церквою Києво-Подолу, а також центром громадського життя Подолу. Тут зберігався магістратський архів, торгові ваги та міри, століттями ховали міський патриціат [8, 139–140]. Дослідження цієї споруди були особливо важливими через територіально-топографічну близькість з найдавнішою торговельною площею Київського Подолу. Під час розкопок були вивчені архітектурні особливості храму, відкриті поховання церковного некрополя XII–XVIII ст., зібраний цінний археологічний матеріал [11, 21–26; 13].

Комплексні дослідження засвідчили, що Пирогоща належала до типу шестистовпних, триапсидних хрещатобанних храмів. Давні стіни, які збереглися на висоту до двох метрів, були викладені з плінфи в новій техніці рядового мурування. Підлоги, пороги та одвірки виготовлені з шиферних плит. Церкву неодноразово реставрували та перебудовували. У пізньосередньовічні часи Пирогоща слугувала престижним місцем для поховання киево-подільської аристократії. Весь її внутрішній простір майже цілком заповнений склепами XVII–XIX ст.

3. *Контрактова площа, 4 (1987)*. Керівництво військово-політичного морського училища вирішило звести прибудову до напівкруглої споруди XIX ст., безпосередньо перед фундаментами розібраного в 1930-ті роки Богоявленського собору Братського монастиря. Котлован було вирито без археологічних досліджень, при цьому знищилися не тільки культурні шари XIV–XIX ст., але й численні могили, частина з яких належала визначним персонам XVII–XIX ст.

Археологічні дослідження дозволили реконструювати картину періодичності та інтенсивності життя мешканців цього району Подолу. Скоріше за все, перед початком XI ст. в експлуатації цієї території була перерва, за час якої під впливом гідро- чи геофізичних чинників відклалися потужні стерильні (в археологічному значенні) алювіальні піщані наноси. Під цим піщаним шаром залягали культурні горизонти більш ранніх часів. Знайдений археологічний матеріал свідчить про існування на вказаній території скловиробництва в XI ст. та бронзоливарень

у XII ст. Потім настала тимчасова перерва у життєдіяльності, яку гіпотетично можна пов'язати з монгольським нашествям. Вже на XIV ст. тут з'являються дві споруди, що свідчить про подальшу експлуатацію цієї території. У пізньосередньовічний час на ділянці виникає могильник Братського монастиря, який функціонував до XIX ст. У XIX ст. остаточно формується сучасний комплекс споруд, під час будівництва якого були значно пошкоджені ранні культурні шари [12].

4. *Вул. Братська, 17–19 (1992–1993, 2010)*. Під час досліджень за цією адресою отримано типову для культурних нашарувань Подолу стратиграфію: до глибини 0,6–0,8 м залягали шари XIX–XX ст., нашарування XVII–XVIII ст. простежувалися до глибини 1,5–1,7 м. Частина території досліджуваної площі у XVIII — на початку XX ст. належала грецькому Свято-Катерининському монастирю, а решта ділянки функціонувала як класична подільська садиба, що засвідчується і документами з міського архіву. Пізньосередньовічний шар підстилався алювіальним піском. Культурні шари XV–XVI ст. були виявлені у вигляді тонких фрагментарних лінз на рівні підшви шару. Із позначок 1,5–2,0 м фіксувалися горизонти культурного шару XII–XIII ст., що чергувалися з прошарками делювіально-алювіального піску. Досліджено три давньоруські горизонти до позначки 5,0 м [16].

5. *Контрактова площа, 2 (1996)*. У дворі, біля зруйнованої Катерининської церкви, проводилися археологічні дослідження. У результаті робіт досліджено монастирський могильник XVIII ст. (22 поховання в трунах і одне захоронення у склепі). Рівень виявлення могильних ям починався близько 2,0 м від рівня сучасної денної поверхні. Судячи з наявності дитячих поховань, цвинтар належав не тільки монастирю, але й грецькій общині взагалі. Також було простежено культурні шари XII ст., до якого належало дві споруди господарського призначення та споруда, матеріал із заповнення якої вказує на ремісничий характер діяльності господаря [14].

6. *Контрактова площа (1997)*. Дослідження проводилися в безпосередній близькості до Контрактового дому, біля його західного кута.

Аналіз стратиграфії на цій ділянці виявив типові для Подолу риси масової міської забудови — стабільність розміщення споруд, парканів та інших планувальних структур у XI–XII ст. та їх відновлення на тому ж місці. У XVII–XVIII ст. тут довгий час існувала дерев'яна мостова, а потім, до будівництва Контрактового дому, була споруджена дерев'яна споруда, пов'язана, скоріше за все, з Контрактовими ярмарками [14].

7. *Контрактова площа, 7 (1998)*. Досліджені верхні горизонти антропогенного шару, формування якого проходило у XVIII–XX ст. Зафіксовані

підвал будинку XIX ст. та система господарських споруд кінця XVIII — початку XIX ст., які входили до складу цілісного архітектурного ансамблю, що проіснував до пожежі 1811 р. [15].

8. *Вул. Андріївський узвіз, 1 (2001)*. Розкоп розташовувався у північній частині кварталу, в районі перетину Андріївського узвозу і вул. Покровської, на другій дніпровській терасі, на північ від схилу Старокиївської гори, перевищуючи центральну частину Подолу за абсолютними позначками на 6,5–7,0 м від рівня сучасної денної поверхні. Були досліджені особливості стратиграфічної ситуації на ділянці, в тому числі зафіксовані культурні нашарування XI–XX ст. Цікавим було дослідження групового поховання середини — другої половини XVII ст. [19, 184].

9. *Гостиний двір (2013)*. Невелика площа розкопу (*рис. 1, I*) дозволила зафіксувати ряд господарських об'єктів, заповнення яких свідчить про виробничу діяльність господарів, скоріше за все, металургів. Наявність останньої ставить під сумнів те, що саме на цьому місці розміщувалося Торговище в давньоруський час.

Можна припустити, що на розкопі (*рис. 1, III*) виявлені частини двох садиб XII–XIII ст. Відкрита частина «північно-західної» садиби складалася з одного об'єкта (господарської споруди?) та низки господарських і стовпових ям. Садиби були обмежені парканами, орієнтованими за віссю північний схід — південний захід. Незабудовану «смугу» між парканами можна розглядати як фрагмент провулка між двома садибами, відокремленими рівчачками (*рис. 1, II–III*). Відстань між ними складає 2,5 м. Слід зазначити, що проїжджа частина не мала традиційних ознак дороги (відсутні колії, не простежується більш потужна щільність проїжджої частини). До категорії вулиць ця територія може бути зарахована в основному через планувальну ситуацію у цьому районі міста. Зафіксовані на розкопі (*рис. 1, III*) паркани можуть свідчити про наявність садиб, тобто маркувати східну межу давньоруського Торговища, проте проблема локалізації останнього вимагає додаткових археологічних досліджень у цьому районі.

Шарів, що чітко датуються післямонгольським часом, на дослідженій ділянці не зафіксовано. Цей період репрезентований лише окремими фрагментами кераміки XIII–XV ст., яка трапляється переважно у верхньому шарі розкопу (*рис. 1, I*). Можна припускати, що в зазначений період досліджена ділянка не входила до житлової зони міста. Про це свідчить потужний гумусований шар, насичений органікою, який практично не ніс у собі матеріалу. Вказана територія могла входити до торгового комплексу площі.

Досліджені об'єкти княжої доби дозволяють виявити забудову, що обмежує Торговище зі сходу. Наявність парканів деякою мірою може

свідчити про можливу садибну забудову в районі цієї ділянки, тобто маркувати східну межу торгової площі. Фіксація металургійного шлаку засвідчує функціонування виробничого комплексу на міській садибі XII–XIII ст., яка межувала з Торговищем зі східного боку. Не виключено, що саме згаданий провулок виходив до торговельної площі. На основі аналізу всіх наявних на сьогодні об'єктів того часу, за умов припущення, що церква Пирогощі розташовувалася у центрі Торговища або близько до нього, ми репрезентуємо загальну реконструкцію давньоруського Торговища, площа якого могла складати близько 1,5–1,7 га, що є найбільшою з відомих вічових площ Київської Русі [2]. Ці розміри цілком узгоджуються з розрахунками В. Яніна, за яким вічова площа у Давньому Новгороді мала розміри 1200–1500 кв. м [26, 80].

На підставі наведених вище даних репрезентуємо гіпотетичний вигляд давньоруської торгової площі (*рис. 2*). Представлену реконструкцію не заперечують і результати археологічних обстежень 1970-х років. Проте цілком очевидно, що остаточна локалізація давнього київського ринку вимагає додаткових археологічних досліджень сучасної Контрактової площі.

З головною площею Подолу ситуація прозора, а можлива стовідсоткова фіксація її території та кордонів дасть відповідь на всі запитання фахівців з історичної топографії давньоруського Києва. Проте не вся територія Подолу має такий рівень археологічного вивчення, як район Контрактової площі, а отже, залишається відкритим питання щодо інших площ.

При реконструкції розміщення площі як об'єкта планувальної структури, на наш погляд, необхідно враховувати такі критерії і дотримуватися певної методики.

1. Відсутність на території жител та елементів масової забудови, які можуть вказувати на її житлово-господарський характер. (Можлива наявність легких конструкцій.)

2. Відсутність комплексів, пов'язаних з вогне-небезпечним виробництвом, хоча не виключена наявність майстерень, що не вимагають спеціальних умов (з обробки кістки, бурштину тощо).

3. Наявність з різних боків під'їзних шляхів як магістральних, так і локального значення.

4. Менша порівняно з іншими районами потужність культурного шару.

5. Вивчення межі площі за джерелами (актовими, картографічними) XVI — початку XIX ст.

6. Аналогії-порівняння площ торговищ різних центрів, якщо така інформація є наявною.

7. Скупчення знахідок, пов'язаних із торгівлею (монети, печатки, пломби, важелі, ваги та ін.).

Якщо для головної площі Подолу ми посилаємося на літописні дані, письмові джерела пізнього середньовіччя та свідчення археології,

Рис. 2.

то для реконструкції розміщення інших площ можемо розраховувати тільки на аналіз картографічних джерел, включаючи електронну археологічну карту.

Основним принципом виділення таких елементів планувальної структури, як площі є теза про незмінність вуличної мережі княжої доби до пожежі 1811 р. Виходячи з цього, пропонуємо ймовірні місця розміщення площ, на яких могли бути ринки (рис. 3).

1. У межах сучасного кварталу, що локалізується вулицями Спаською, Межигірською, Хорива, Волоською. На користь цієї гіпотези свідчить провулок Хорива, який, на нашу думку, залишив «допожежне» розміщення, фіксація давньоруських вулиць на розкопах вул. Хорива, 27 та 25. Їхні напрямки збігаються приблизно в одному місці — вільному від забудови просторі, що виділений на карті А. Меленського 1803 р. До цього припущення можемо додати і наявність церкви Воскресіння Господня, яка розташована у сучасному провулку Хорива, 4 (рис. 3, II).

2. На ділянці сучасних вулиць Верхній та Нижній Вал, обмежених вулицями Волоською та

Почайнинською. На користь цього припущення свідчить розміщення вулиць княжої доби на розкопах вул. Почайнинської, 27/44 та Нижній Вал, 41, траси яких збігаються на визначеному вище місці. Можливо, саме тут стояла Введенська церква, яка могла бути збудована на місці капища Волоса (Велеса) (рис. 3, III).

3. У районі сучасного Житнього ринку. На цю площу могла виходити вулиця, що була продовженням дороги на Вишгород. Фрагмент цієї вулиці зафіксований на розкопі за адресою вул. Щекавицька, 7/10. Розкопки на вул. Верхній Вал 2006 та 2010 рр. виявили велику за розміром ділянку з шаром XIII ст., але з відсутністю на ній елементів масової забудови. Саме ця ділянка могла бути потенційним місцем для площі (ринку) (рис. 3, IV).

4. У районі сучасної Поштової площі. Здається логічним розташування торгових площ безпосередньо у межах порту, гавані та інших прибережних територій. На користь цієї версії свідчать залишки храму, знайдені під час археологічних досліджень на вул. Набережно-Хрещатицькій, 1-а (рис. 3, V).

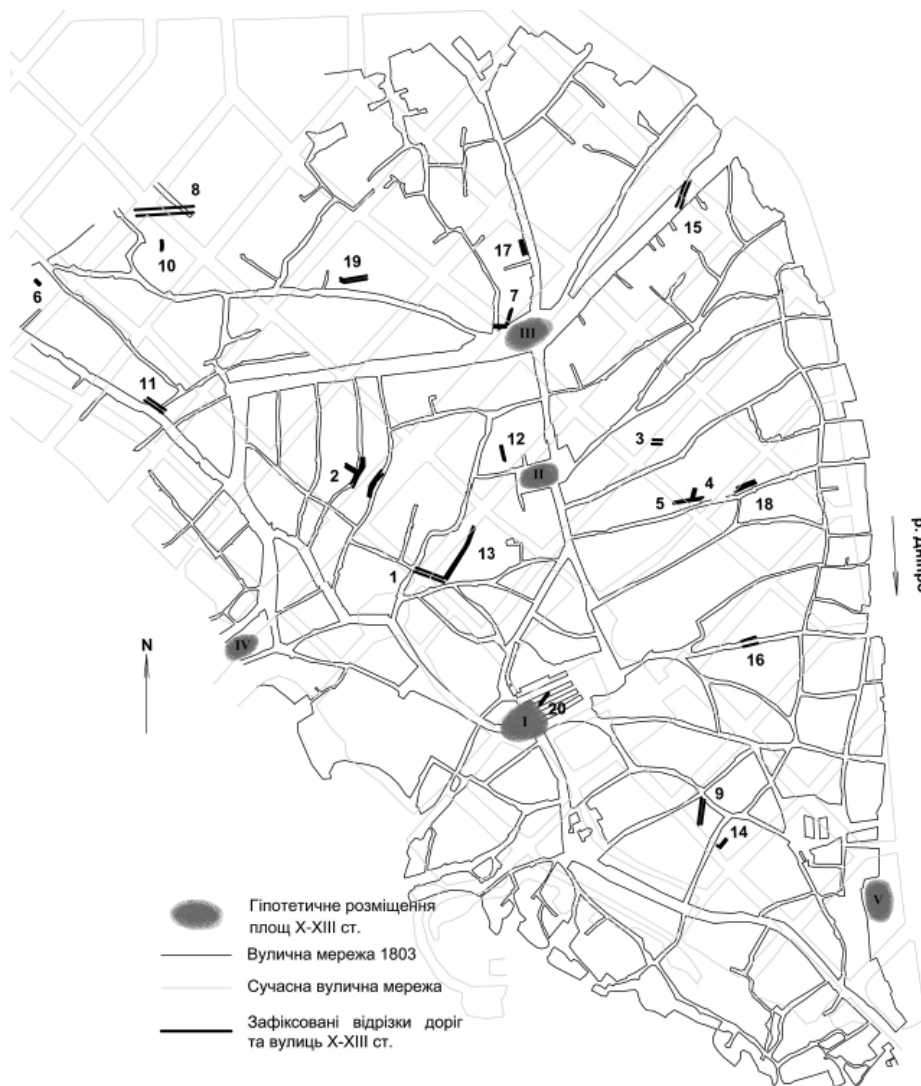

Рис. 3.

ДЖЕРЕЛА

1. Асеев Ю. С. Архитектура древнего Киева / Ю. С. Асеев. — К. : Будівельник, 1982. — 160 с.
2. Археологічні дослідження київського Гостиного двору / [М. С. Сергеева, В. Г. Івакін, С. П. Тараненко та ін.]. — К., 2014. — 100 с.
3. Берлинський М. Історія міста Києва / М. Берлинский ; за ред. М. Браичевського. — К. : Наукова думка, 1991. — 320 с.
4. Білоштан А. П. Площа / А. П. Білоштан // Словник української мови : академічний тлумачний словник: в 11 т. / гол ред. І. Білодід. — М. : Наукова думка, 1970–1980. — Т. : П–Поїти / ред. Лагутіна А. В., Ленець К. В. — М., 1975. — С. 593–594.
5. Богусевич В. А. Про феодальні двори Києва XI–XIII ст. / В. А. Богусевич // Археологія. — 1957. — Т. 11. — С. 14–20.
6. Груневег М. Славнозвісне місто Київ / М. Груневег // Всесвіт. — 1981. — № 5. — С. 206–211.
7. Гупало К. М. Давньокиївський Поділ у світлі нових археологічних досліджень / К. М. Гупало, П. П. Толочко // Стародавній Київ. — 1975. — С. 5–27.
8. Івакін Г. Ю. Історичний розвиток Києва XIII — середини XVI ст. / Г. Ю. Івакін. — К., 1996. — 272 с.
9. Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. — 2-е изд. — М. : Языки славянской культуры, 2001. — Т. 2. — 648 с.
10. Килиевич С. Р. Дитинець Києва IX — першої половини XIII століть / С. Р. Килиевич. — К. : Наукова думка, 1982. — 176 с.

11. Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України (Науковий архів ІА НАНУ). — Спр. 1977/9«б».
12. Науковий архів ІА НАНУ. — Спр. 1987/26.
13. Науковий архів ІА НАНУ. — Спр. 1996/1.
14. Науковий архів ІА НАНУ. — Спр. 1997/125.
15. Науковий архів ІА НАНУ. — Спр. 1998/130.
16. Науковий архів ІА НАНУ. — Спр. 2011.
17. Сагайдак М. А. Давньокіївський Поділ / М. А. Сагайдак. — К. : Наукова думка, 1991. — 164 с.
18. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам / И. И. Срезневский. — СПб. : Тип. императорской академии наук, 1895. — Т. 2. — 970 с.
19. Тараненко С. П. Поодинокі поховання на садибах Подолу Києва XVII—XIX ст. / С. П. Тараненко // *Funeralia Lednickie*. — Poznan, 2012. — Spotkanie 14. — S. 179–188.
20. Тихонович О. М. Древній Київ-град / О. М. Тихонович, М. М. Ткаченко // *Архітектурні пам'ятки*. — К., 1950. — С. 7–17.
21. Толочко П. П. Древний Киев / П. П. Толочко. — К. : Наукова думка, 1982. — 327 с.
22. Толочко П. П. Исторична топографія стародавнього Києва / П. П. Толочко. — К. : Наукова думка, 1970. — 219 с.
23. Толочко П. П. Киев и Киевская земля в эпоху феодальной раздробленности XII–XIII веков / П. П. Толочко. — К. : Наукова думка, 1980. — 224 с.
24. Толочко П. П. Розкопки Києвоподолу X–XIII ст. / П. П. Толочко, К. М. Гупало, В. О. Харламов // *Археологічні дослідження стародавнього Києва*. — К., 1976. — С. 19–46.
25. Хвойка В. В. Древние обитатели Среднего Поднепровья и их культура в доисторические времена / В. В. Хвойка. — К. : ІА НАНУ, 2008. — 160 с.
26. Янин В. Л. Средневековый Новгород: очерки археологии и истории / В. Л. Янин — М., 2004. — 416 с.
27. Kronika Thietmara tłumaczenie (z tekstub łacinskiego), wstep i przypisy Marian Zygmunt Jedlicki / poslowie K. Ozog. — Krakow, 2005. — 440 s.
28. Słownik języka polskiego [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://sjp.pwn.pl/>
29. Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon — notae Germano sermone scripta Latino [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mgh-bibliothek.de/thietmar/edition/text.html>.

Сергей Тараненко

ПЛОЩАДИ ПОДОЛА В КИЕВЕ В ЭПОХУ КНЯЖЕСКОЙ РУСИ

В статье рассмотрена проблема размещения площадей в планировочной структуре Подола Киева времен княжеской Руси. В ходе исследования, опираясь на письменные, картографические и археологические источники как основные, предложено место локализации главной площади — Торжища. Кроме того, выдвинуто гипотезы о размещении других площадей Подола.

Ключевые слова: Киевский Подол, княжеская Русь, площадь.

Sergej Taranenko

KYIV'S SQUARES IN PODIL IN PRINCELY RUS

The article discusses the location of squares in the structure of Kyiv Podil in the ancient princely Rus period. It analyses the written records, maps and archaeological data (the most important source of information) resulted in identification of the location of Torzhyshe that was the main square in Podil. Hypotheses regarding the location of other squares are proposed as well.

Key words: Kyiv Podil, princely Rus, square.